

Jasiński, Grzegorz

Symposium poświęcone badaniom dziejów Warmii

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 1-2, 133-140

1986

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Grzegorz Jasiński

SYMPOZJUM POŚWIĘCONE BADANIOM DZIEJÓW WARMII

18 czerwca 1985 r. w Domu Polskim odbyło się sympozjum dotyczące stanu badań dziejów Warmii. Zorganizował je Ośrodek Badań Naukowych im. W. Kętrzyńskiego w Olsztynie, a udział wzięli historycy gdańscy, toruńscy i — najliczniej — olsztyńscy. Omawiano różne aspekty historiografii Warmii i możliwości przygotowania syntezy jej dziejów.

W imieniu organizatorów obrady otworzył dr Jerzy Sikorski, który witając zebranych przypomniał, że jest to już trzecia, przygotowana przez OBN, sesja naukowa poświęcona stanowi badań. Pierwsza odbyła się w 1965, druga w 1976 r. Następnie J. Sikorski przewodnicstwo pierwszej części obrad przekazał prof. dr. Stanisławowi Gierszewskiemu z Uniwersytetu Gdańskiego.

Doc. dr hab. Jan Powierski (Gdańsk) przedstawił dorobek i postulaty badawcze w zakresie dziejów średniowiecznej Warmii (do 1466 r.). Na wstępie wyjaśnił, iż swój referat przygotował z myślą o przyszłej syntezie historii Warmii, rezygnując z szerszego prezentowania dotychczasowych osiągnięć, mocno podkreślając natomiast luki w badaniach, wypełnienie których wydaje się niezbędne przy podjęciu pracy nad historią regionu. Był on zdania, iż pierwszą część monografii powinny stanowić dzieje Warmii przed wyodrębnieniem dominium biskupiego, obejmujące okresy: pruski (przedkrzyżacki) i pierwszych zakonnych podbojów. Okresom tym poświęcił też najwięcej uwagi w referacie. W zasadzie podstawowy zarys dziejów Prusów został już opracowany (H. Łowmiański, R. Wenskus, M. Pollakówna, J. Powierski), choć podjęcie szerzej zakrojonych studiów nad nazewnictwem wodnym i miejscowości Prus mogłoby mieć znaczenie nie tylko dla badań nad uwarstwieniem etnicznym, ale także dla analizy osadnictwa i jego rozwoju. Badania nad rozmieszczeniem osadnictwa — mocno akcentowane przez autora referatu — pozwoliłyby z kolei wnikać w terytorialno-organizacyjną strukturę plemion pruskich. Trudno byłoby przedstawić stosunki społeczno-gospodarcze w okresie pruskim, opierając się wyłącznie na danych z Warmii. Ich opracowanie wiąże się bowiem z całością problematyki osadniczej. Podobnie uchwycenie zależności między rozwojem społecznym a podatnością na oddziaływanie chrześcijaństwa możliwe jest tylko na podstawie danych dla całości ziem pruskich. Problemy chrystianizacyjne przed przybyciem Krzyżaków znajdowały głównie odbicie w pracach referenta, ale istnieje tu potrzeba dalszych studiów. Podobnych badań szczegółowych wymagają misja biskupa Chrystiana oraz znaczenie bulli papieskich ograniczających nadania dla Krzyżaków. Mimo obszernej literatury również przebieg i okoliczności konfliktów między arcybiskupstwem ryskim a Krzyżakami, i co z tym się wiąże, także stosunek do tego sporu biskupów warmińskich czekają na studia uzupełniające. Podobnych poszukiwań oczekują sprawy chrystianizacji Prusów, a także długiej koegzystencji w ich świadomości i obrzędach elementów pogańskich i katolickich. Dzieje

polityczne Warmii w XIV w., mimo opublikowania szeregu różnego rodzaju przyczynków, budziły mniejsze zainteresowanie niż historia XIII- i XV-wieczna, a przeciw nauka dysponuje nowymi źródłami dla tego okresu. Chodzi tu nie tylko o wychodzące poza zasób *Kodeksu Dyplomatycznego Warmii i Kodeksu Pruskiego* dokumenty w nowych tomach *Preussisches Urkundenbuch*, ale i o publikacje *Sprawozdań krzyżackich prokuratorów generalnych w Rzymie* i kodeksy czeskie. Interesujące byłyby także studia nad sporem warmińsko-krzyżackim w II połowie XIV w., stosunki biskupa warmińskiego z innymi biskupami pruskimi, z arcybiskupem rzymskim, z Polską, jak również nad udziałem mieszkańców Warmii w Wojnach litewskiej, gotlandzkiej i polskiej. Zbadania wymagają także ustrój wewnętrzny Warmii, jej podział na komornictwa, ich funkcje i ewolucja. Badania Marzeny Pollakówny wydobły na światło dzienne większą, niż dawniej sądzono, rolę Prusów w osadnictwie na Warmii. I te poszukiwania należałoby kontynuować, pokusić się o próbę rekonstrukcji prawa pruskiego. Specjalną uwagę trzeba zwrócić na zebranie wiadomości o ludności polskiej, której sporadyczna obecność na terenie dominium jest widoczna w źródłach już od schyłku XIII w. Problemy etniczne należy próbować oświetlić tylko przy pomocy badań kompleksowych, uwzględniających nazwy osobowe i miejscowe, studia osadnictwa oraz metodę genealogiczną, która może być pomocna również do określenia rozwoju własności ziemskiej, położenia społecznego poszczególnych grup społecznych. Nadal pozostaje aktualny postulat wznowienia badań dziejów miast. Dotychczasowe niemieckie i polskie monografie pozostawiają wiele do życzenia.

W podsumowaniu J. Powierski stwierdził, iż średniowieczna Warmia należy do najbardziej zbadanych regionów Polski. Oczywiście wiele spraw wymaga wyjaśnienia czy opracowania, wynika to jednak z rozwoju badań, który nieustannie ukazuje nowe problemy. Stan badań dziejów Warmii do 1466 r. umożliwiał już podjęcie prac nad ich syntezą.

Ks. dr Alojzy Szorc (Olsztyn) omówił stan i potrzeby badawcze okresu największej prosperity Warmii „u boku I Rzeczypospolitej” (1466—1655). Omawiany okres podzielił na trzy podokresy: 1466—1525, 1525—1626, 1626—1655. Najwięcej miejsca poświęcił pierwszemu. Twierdził, że historyków najbardziej interesował moment przejścia Warmii do nowej państwowości i ustalenie tam jej miejsca i pozycji. Dlatego też sprawy kolejnych XV- i XVI-wiecznych wojen zostały omówione bardzo szczegółowo (M. Biskup, K. Górski, A. Kolberg, H. Schmauch). Ważnym problemem jest stosunek Warmii do Polski, cesarstwa i papieża. Zagadnienia te omawiali J. Sikorski, H. Schmauch, A. Birch-Hirschfeld, B. Poschmann. Referent podjął krytykę dzieła H. Schmaucha, zarzucając mu zbyt dużą tendencyjność, wynikającą z przenoszenia na dawne wieki współczesnych pojęć narodowości i państwowości, ale za razem wysoko ocenił stronę faktograficzną pracy. Bardzo ważny dla tego okresu temat obsadzania stanowisk, a szczególnie biskupa, należy uznać za całkowicie opracowany od strony faktograficznej (A. Prohaska, F. Pappée, H. Schmauch, J. Sikorski, T. Pawluk), ale trzeba zająć się nim jeszcze od strony interpretacyjnej. Długa jest lista przywilejów warmińskich oczekujących na opracowanie — autor dokładnie je wymienił — wiąże się to ze stosunkiem kapituły i biskupów do państwa polskiego i Stolicy Apostolskiej. Historia XIV w. na Warmii jest najsłabiej opracowana od strony gospodarczej. Przyczyną jest tu stan publikacji źródeł. *Kodeks Dyplomatyczny Warmiński* kończy się na 1435 r. Autor zgłosił przy tej okazji postulat kontynuacji

kodeksu dyplomatycznego, do którego należałoby dołączyć teksty przywilejów warmińskich i tzw. Landesordnungen. Pomocne byłoby także wydanie protokołów posiedzeń kapituły. Konieczne jest ponadto opublikowanie całości zespółu akt *Locationes maesorum desertorum*, ponieważ fragment dotyczący Mikołaja Kopernika (wydany przez M. Biskupa) stwarza wrażenie, iż był on na tym polu wyjątkiem, a przecież działalność lokacyjna, podyktowana interesem kapituły stanowiła normalną praktykę wszystkich kanoników, administratorów komory. Wspominając Kopernika prelegent doszedł do wniosku, iż aktualny stan badań przybliży nas do podjęcia tematu „Kapituła warmińska w czasach Kopernika”, czy może nawet „Warmia w jego okresie”. Należałoby też zrewidować opinie dotyczące Łukasza Watzenrodego, a zwłaszcza jego postawy i poglądów politycznych. Pożyteczne byłyby też biografie biskupów Mikołaja Tungena i Pawła Legendorfa. Krócej A. Szorc potraktował okres 1525—1626. Mimo istnienia szeregu monografii (A. Bormann, F. Dittrich, H. Zins) mówiących o reformacji na Warmii, należy kontynuować studia nad tym zagadnieniem, szeroko wykorzystując tak ważne źródła, jakimi są akta wizytacji. Na swoich autorów czekają biografie wybitnych biskupów: Jana Dantyszka, Stanisława Hozjusza, Marcina Kromera, Andrzeja Batorego, Piotra Tylickiego i Szymona Rudnickiego.

Okres wojen szwedzkich (1626—1655) reprezentowany jest znacznie słabiej w literaturze naukowej, niż XVI w. Niezbędne są opracowania okresu odbudowy kraju po tych wojnach i biografie ówczesnych biskupów. Przedstawiona periodyzacja nie odnosi się do zagadnień o charakterze przekrojowym. Referent podał przykłady takich tematów, w tym kilka kluczowych dla całości zagadnienia: kolonizację wtórną Warmii, sejmik warmiński, synody diecezjalne, ustawy krajowe, historię miast. W krótkim podsumowaniu A. Szorc stwierdził, iż mimo licznych, podkreślonych w referacie braków, zwłaszcza w historii gospodarczej i opisie życia politycznego i wewnętrznego regionu, aktualny stan badań umożliwia już podjęcie pracy nad syntezą.

Dr Stanisław Achremczyk (Olsztyn) zaprezentował stan i potrzeby badawcze historii Warmii w latach 1655—1772. W przeciwieństwie do swoich przedmówców szerzej i szczegółowiej ocenił dotychczasowy dorobek, zaś nieco mniej miejsca poświęcił postulatowi badawczym. Na wstępie zwrócił uwagę, iż dotychczasowe badania historyków polskich kładły akcent na wydobycie powiązań Warmii z Rzeczpospolitą, ukazanie polskości terytorium oraz przedstawienie niemieckiego zagrożenia. Obecnie powinno się rozpocząć badania całości biskupiego dominium, a więc i jego północnej, zamieszkałej w większości przez Niemców, części. „Czas traktować dzieje Warmii jako współdziałanie wspólnoty i wspólny dorobek ludności niemieckiej i polskiej”. Omawiany okres to moment zacieśnienia stosunków między Warmią i Koroną, ale też wzrostu tendencji separatystycznych. Należy kontynuować rozpoczęte przez Antona Eichhorna badania w tym zakresie. Z powyższym tematem łączy się konieczność opracowania biografii poszczególnych biskupów i wybitnych kanoników. Nie mamy też monografii o stosunkach Warmii z Polską, zagadnienia nie wyczerpują prace bpa Jana Obłaka i ks. Romana Bodańskiego. Pewne światło rzucają tu sprawy podatkowe (J. Lilienthal), ale znowu rodzi się mnóstwo nowych pytań i problemów. Trzeba też rozszerzyć dotychczasowe studia nad ustrojem wewnętrznym kraju, w tym także nad dwoma istniejącymi ośrodkami władzy, kapitułą i biskupstwem (J. Obłak, F. Dittrich, A. Szorc, H. Preuschhoff). Wiele problemów rozwiązać może przygotowywana przez mgr Danutę

Bogdan rozprawa o sejmiku warmińskim, którym do tej pory praktycznie nikt się nie interesował. Osobną część referatu poświęcił S. Achremczyk słabo zbadanym procesom społeczno-gospodarczym. Nikt nie zajmował się dotychczas np. demografią historyczną, nie znamy nawet liczby osób zamieszkujących Warmię. Trochę lepiej prezentuje się sprawa odbudowy gospodarczej kraju po wojnie 1655—1660 i klęskach żywiołowych (G. Matern, K. Engeberg, F. Hüpler, a zwłaszcza cenna praca A. Birch-Hirschfeld). Zaś zniszczenia wojenne wynikłe na skutek wojen północnych określili A. Szorc i J. Bagiński. Próbę odtworzenia struktur społecznych u schyłku XVII w. podjął Stanisław Borowski. O emigracji i migracji pisał H. Penes-Eilwert. Bardzo mało wiemy o szlachcie warmińskiej, a przecież temat ten można rozpatrywać na różnych płaszczyznach — politycznej, ekonomicznej, demograficznej, kulturowej. Dobrze opracowana jest za to historia ludności polskiej (J. Jasiński, J. Przeracki, H. Schmauch). Mimo istnienia pracy Erwina Engelbrechta należy ponownie przebadać stosunki na wsi warmińskiej i strukturę upraw. W niemieckich i polskich monografiach miast w sposób bardzo fragmentaryczny i pobieżny mówi się o okresie 1655—1772. Trzecią, obszerną część referatu zajęły problemy związane z kulturą. Nie mamy obszerniejszej pracy na temat mecenatu biskupów, aczkolwiek istnieje kilka znaczących przyczynków (J. Obłąk, K. Kordek). Dobrze znane natomiast są dzieje poszczególnych kościołów oraz ich rola religijna i kulturotwórcza. Podobnie dzieje sztuki — rzeźby, snycerstwa, malarstwa itp. Nie posiadamy natomiast porządnej monografii Lidzbarka Warmińskiego. Referent ocenił jeszcze stan badań kontaktów kulturalnych Warmii z ziemiami polskimi, ponadto szkolnictwa, pracy oficyn drukarskich, literatury oraz religijności. Podsumowując swoje wystąpienie S. Achremczyk stwierdził, iż wiele już uczyniono dla poznania dziejów kraju, bo niemal każde zagadnienie zostało lepiej lub gorzej opracowane, co jednak nie zwalnia od obowiązku dalszych badań. Bogate materiały źródłowe, znajdują się np. w archiwum diecezjalnym. Należy się zwłaszcza zająć badaniami dziejów wsi i miast. Można jednak już przystąpić do pracy nad syntezą.

Drugiej części sympozjum przewodniczył doc. dr hab. Kazimierz Wajda z Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu.

Tom, poświęconego Warmii w latach 1772—1870, referatu doc. dr hab. Janusza Jasińskiego (Olsztyn), nie był już tak optymistyczny. Autor mówił o wydawaniu źródeł z XIX w., przedstawił aktualny stan publikacji oraz poddał w wątpliwość celowość dalszego wydawania, motywując to ich dużą ilością oraz małą liczbą historyków zajmujących się tym okresem. Powinni oni skoncentrować się przede wszystkim na opracowaniach. Dość dobrze zbadana jest historia polityczna regionu: rok 1772 (A. Kolberg, E. Dombrowski, A. Poschmann). Nikt się nie zajął natomiast echemi insurekcji kościuszkowskiej. Choć istnieje duża ilość prac przyczynkarskich o r. 1807 (W. Batzel, A. Marquardt, G. Sommerfeld, S. Herbst, M. Pawlak) referent sugerował podjęcie całościowego tematu „Napoleon na Warmii”. Uważał, że należy też kontynuować badania nad oddźwiękami powstania listopadowego, ponieważ większość poznanych przez nas źródeł dotyczy raczej Mazur. J. Jasiński, B. Rosenberg dokładnie opracowali okres Wiosny Ludów i wydarzenia ją poprzedzające. Monografii powinny doczekać się także odgłosy powstania styczniowego, nad którymi dotychczas prowadzili badania B. Groniowska, H. Skok, Z. Lietz, J. Jasiński. Różnymi aspektami historii Kościoła i życia religijnego zajmowało się wielu badaczy (F. Dittrich, G. Matern, A. Kolberg, A. Birch-Hirsch-

feld, H. Bonk, T. Grygier, J. Jasiński, B. Rosenberg, A. Rogalski, W. Hubatsch i inni). Mimo tej mnogości opracowań dzieje Kościoła na Warmii nadal wymagają odrębnej monografii, a ich poznanie powinno stanowić pomoc w zrozumieniu licznych zagadnień z dziedziny kultury, polityki, kwestii narodowościowej i społecznej. J. Jasiński zgłosił też dezyderat przygotowania kolejnej monografii, mianowicie z zakresu kultury, uwzględniającej naukę i sztukę, początki bibliotek, teatru, czasopiśmiennictwa i piśmiennictwa. Wiele już zrobiono dla poznania polskości Warmii (J. Wojtkowski, J. Obłąk, E. Martuszewski, T. Grygier, E. Sukertowa-Biedrawina, J. Jasiński). Jednak położenie nacisku na badania nad tą ludnością spowodowało, iż przeciętny czytelnik w Polsce traktuje całą Warmię jako etnicznie polską. Tym bardziej przeto, mimo kilku prac przyczynkarskich, pozostaje potrzeba badania niemieckiej świadomości narodowej, stosunku niemieckich katolików do państwa pruskiego i do ludności wyznania ewangelickiego. Referent podał też bardzo długą listę zasługujących na badania zagadnień gospodarczych i społeczno-ustrojowych. Wyraził pogląd, że aczkolwiek zrobiono sporo (m.in. E. Engelbrecht, R. Stein, J. Jasiński, A. Poschmann) pominięto tematykę domen państwowych, folwarków szlacheckich, rybołówstwa, hodowli, ogrodnictwa, budowy dróg, sytuacji kelmerów, zagrodników itp. Uzupełnienia wymagają także problemy demograficzne i migracyjne, mimo że dysponujemy już cennymi przyczynkami (A. Łukaszewski, K. Wajda, A. Poschmann). Należy również kontynuować badania M. Toeppena nad zagadnieniami ustrojowymi. Kolejny temat wymagający gruntownego opracowania to historia miast warmińskich. W licznych publikacjach niemieckich zajęto się wieloma wybitniejszymi postaciami tego okresu. Niemniej referent uważał, że należałoby opracować biografie trzech biskupów warmińskich (Józefa von Hohenzollerna, Stanisława Hattena i Ambrożego Geritza) ponadto przygotować około 60 biogramów różnych księży, nauczycieli, redaktorów, burmistrzów itp., którzy odegrali rolę w dziejach Warmii XIX w. J. Jasiński widział też potrzebę opracowania retrospektywnej bibliografii historii Warmii, ponadto zakończenia, rozpoczętej przez bpa J. Obłąka bibliografii druków polskich na Warmii. Tak więc, według Jasińskiego, luki w znajomości historii Warmii w latach 1772—1870 są bardzo poważne. Pisanie syntezy regionu należałoby poprzedzić wieloma szczegółowymi monografiami. Oczywiście nie jest możliwe uczynienie tego w najbliższym czasie, ale niezbędne są prace nad historią Kościoła, szkolnictwem, miastami i przemianami ustrojowymi.

Doc. dr Zygmunt Lietz (Olsztyn) przeanalizował dorobek historiografii dotyczący lat 1870—1945. Pierwszą część referatu poświęcił stosunkom gospodarczym na wsi i w miastach. Stwierdził, że na zbadanie czekają nie tylko kwestie własnościowe, ale i moment wejścia regionu na kapitalistyczną drogę rozwoju rolnictwa, przemysł rolno-spożywczy, warunki życiowe mieszkańców wsi. Ważne jest uchwycenie specyfiki warmińskiej — różnicy między zamożną północą a ubogim południem — z czym wiązało się rozwarstwienie ludności. Dużo pisano o emigracji z Mazur, warto prześledzić też losy Warmiaków na obczyźnie. Kolejnym zagadnieniem wymagającym gruntownych studiów źródłowych jest sytuacja miast, okres ich prosperity. Następnie Z. Lietz przedstawił problemy związane z rolą administracji, sądów i wojska, za najważniejsze uznając prześledzenie polityki personalnej. Z zagadnień politycznych na pierwszy plan wysunął rolę partii Centrum w XIX w., a w okresie międzywojennym Christliche Volkspartei. Badania takie byłyby ułatwione istnieją-

cymi już studiami (H. Grébing, E. Ritter, H. Boberach, E. Heinen, E. Schmidt). Referent uważał za niezbędne prześledzenie prasy lokalnej, korespondencji prywatnej duchownych; przybliżenie udziału księży w życiu politycznym, w tym i w mniej zbadanych, północnych częściach regionu. Lista postulatów badawczych omówiona przez Lietza była bardzo długa. M. in. mocno akcentował on potrzebę zbadania stosunku różnych partii do kwestii polskiej władz pruskich, a także polityki wyznaniowej rządu. Wspominał też, iż mimo bogatej literatury okresu kulturkampfu (G. Dettmer, F. Dittrich, A. Constabel, T. Grygier, J. Obłąk, J. Jasiński), tu też znaleźć można liczne luki. Na biografie zasługują ówcześni biskupi: Filip Krementz, Augustyn Bludau, Maksymilian Kaller; niedostatecznie znana jest także postawa i stosunek kapituły do wielu ówczesnych węzłowych problemów. Dokładnie poznano tematykę wyznaniową w okresie republiki weimarskiej (W. Wrzesiński, A. Sołoma, G. Reifferscheid), ale na podobne studia oczekuje okres hitlerowski. Stosunki narodowościowe cieszyły się dużym zainteresowaniem historyków. Gruntownie przebadano pod tym kątem południową Warmię (T. Grygier, J. Jasiński, H. J. Karp, A. Triller, A. Wakar, T. Oracki), znowu gorzej północną. Niedostatecznie poznano życie kulturalne i stan oświaty w latach 1870—1945. Jest to o tyle złożone, iż należałoby poświęcić odrębne studia Polakom, Niemcom oraz mniejszości żydowskiej. Czekają też na monografie różnego rodzaju szkoły niemieckie, łącznie ze średnimi i zakładami kształcenia nauczycieli. Nie ma również opracowań bibliotekarstwa i księgarstwa oraz niemieckiego ruchu wydawniczego. Na podobną uwagę zasługuje prasa, w tym i, najlepiej dotychczas zbadana, centralna. Odlegiem leżą studia nad życiem muzycznym, teatralnym, mecenatem artystycznym biskupów, kapituły i poszczególnych proboszczów. Na zakończenie Z. Liebz stwierdził, iż badania nad Warmią w omawianym okresie były dość jednostronne. Wynikało to, po pierwsze ze szczupłości źródeł, braku specjalistów i słabego zainteresowania regionem naukowców niemieckich, a po drugie z charakteru poczynań badawczych polskich, które cechowała „doraźność podyktowana rocznicami, koniecznością popularyzacji tej tematyki przed podjęciem badań monograficznych, a szczególnie widoczny polonocentryzm, wynikający z konieczności nadrabiania wielowiekowych zaniedbań i polemizowania z ustaleniami nauki niemieckiej”. Przed podjęciem pracy nad syntezą należy gruntownie przebadać jeszcze wiele zagadnień administracyjno-ustrojowych, społeczno-gospodarczych i militarnych.

W trakcie sympozjum zaprezentowano również dwa komunikaty badawcze. Mgr Andrzej Rzempołuch (Olsztyn) zastanowił się nad celowością wyodrębnienia terytorium Warmii i opracowania historii jej sztuki. Referent podkreślił, iż ciągłość przemian stylowych sztuki Warmii, różni się nie tylko od periodyzacji dziejów politycznych, ale także od przyjętej w powszechnej historiografii artystycznej, zaś stan polityczny regionu nie rzutował na obraz jej stosunków artystycznych. Oceniając aktualny stan badań, wskazał, iż tylko w zakresie sztuki średniowiecznej podstawy badawcze są zadowalające. Konkludując A. Rzempołuch stwierdził, iż napisanie dobrej syntezy historii sztuki na Warmii nie jest obecnie możliwe.

Dr Józef Bagiński (Olsztyn) przedstawił krótkie omówienie własnych badań nad położeniem szlachty na Warmii na przełomie XVII i XVIII w. Na konkretnych przykładach wykazał główne kierunki tych poszukiwań oraz trudności im towarzyszące. Mocno zaakcentował znaczenie badań problematyki społecznej dla opracowania całości dziejów regionu.

Dyskusję zainicjował prof. dr Waclaw Odyniec (Gdańsk). Podkreślił niezbędność opracowania historii Warmii w szerszym kontekście politycznym i kulturowym — na tle wydarzeń w Polsce i Europie. Kraina należała do tzw. północnej strefy kulturowej i odgrywała w niej znaczącą rolę; np. wpływy ośrodka braniewskiego sięgały poprzez Wilno; aż do Połocka. Istniały też powiązania Warmii przez jej biskupów: Eneasza Piccolominiego, Stanisława Hozjusza, czy Andrzeja Batorego z całym ówczesnym systemem politycznym. Stwierdził też, iż liczne podobieństwa i powiązania upoważniają do traktowania Warmii jako wyodrębnionej części Prus Królewskich.

Stanisław Gierszewski stwierdził, iż lista postulatów badawczych przedstawiona przez referentów jest olbrzymia, niemożliwe jest ich zrealizowanie w ciągu najbliższych lat. Zastanawiał się także nad cezurami czasowymi mogącymi wystąpić w przyszłej syntezie, czy słuszna jest data 1655? Przecież ówczesne wydarzenia nie spowodowały większych zmian w sytuacji regionu, straty ludzkie i materialne były często mniejsze niż się przypuszcza, podobnie chyba niewiele znaczył r. 1870? Dyskutant postulował, zajęcie się badaniem stosunków demograficznych, wskazując na istnienie licznych i ciekawych źródeł. Zwrócił jednak uwagę na niebezpieczeństwa wiążące się z ich wykorzystaniem. M. in. — uważał, że referenci omawiający okres przedrozbiorowy zapomnieli o wyeksponowaniu specyfiki gospodarczej Warmii, jaką była uprawa lnu. Czy można też globalnie twierdzić, że mieszczenie warmińscy utrzymywali się głównie z rolnictwa, może istniały jeszcze inne źródła dochodów? W dziedzinie kultury ciekawe byłoby stwierdzenie, czy oprócz mecenatu kościelnego istniał szlachecki; czy nie należy również podjąć prób odszukania przejawów kultury mieszczańskiej na Warmii?

Dr Halina Keferstein (Olsztyn) zwróciła uwagę na potrzebę zbadania sieci bibliotek parafialnych na podstawie akt wizytacyjnych. Wyniki badań mogą rzutować na obraz kultury i życia literackiego na Warmii, wykazać kontakty z Polską i innymi krajami. Należałoby zająć się także testamentami kanoników oraz literaturą jarmarczną i rękopiśmienną literaturą ludową XIX w.

S. dr Jadwiga Kalinowska (Olsztyn) zaproponowała rozszerzenie badań nad księgozbiorem biskupów warmińskich, dane do tego zagadnienia znaleźć można w korespondencji prywatnej duchownych, przy okazji mogą wyjść na światło dzienne problemy związane z ówczesnym życiem kulturalnym.

J. Powierski uważał, iż część zgłoszonych postulatów na pewno można urzeczywistnić przed przystąpieniem do prac nad syntezą. Nawiązując do wystąpienia A. Rzempełucha opowiedział się za przedstawieniem historii sztuki w szerokim kontekście kulturowym, politycznym i gospodarczym. Przy omawianiu historii sztuki w ramach monografii historycznej należy ukazać różne aspekty działalności ludzkiej; cezury występujące w dziejach sztuki należy raczej dopasować do innych ogólniejszych, tak jak nie można wyodrębnić też dziejów dominium biskupiego z historii całej diecezji. Zwracając się do S. Gierszewskiego, stwierdził, iż nie należy lekceważyć strat wojennych, np. wojny polsko-krzyżackie i ich następstwa w znacznym sposób rzutowały na politykę Warmii.

Dr Jerzy Sikorski (Olsztyn) polemizował z twierdzeniem J. Jasińskiego o wątpliwej przydatności wydawania źródeł. Twierdził, że zamierzona synteza dziejów, nie wyczerpie tematu, wydawnictwa źródłowe będą przydatne jeszcze w przyszłości. Przedstawił długą listę źródeł do okresu nowożytnego czekających na opublikowanie. Stwierdził też, że prace nad historią Warmii powinny

być podjęte w najbliższym czasie po ukazaniu się monografii sejmiku warmińskiego i słownika geograficzno-historycznego.

Kazimierz Wajda zastanawiał się nad cezurami dla XIX w. Uważał, że r. 1870 nie miał większego znaczenia, nie nastąpiła zmiana państwowości, nie nie zmieniło się też w wewnętrznych stosunkach kraju. Lepsza byłaby cezura połowy XIX w. — zakończono właśnie uwłaszczanie, weszła w życie nowa liberalna konstytucja (1850), pogłębiał się agrarny charakter prowincji. Mówca podkreślił też konieczność badań nad świadomością narodową niemieckojęzycznych mieszkańców Warmii.

J. Jasiński upomniał się o badania chrystianizacji Warmii i zwrócił się do J. Powierskiego z pytaniem o stan badań nad zanikiem pogaństwa. Czy rzeczywiście wszystko już zostało tu wyjaśnione? Poza tym — kontynuował — niemieccy badacze często piszą o osadnictwie polskim, kierowanym przez biskupów polskich, ale czy procesy te nie miały oddolnego, spontanicznego charakteru? Jaki udział miała w tym szlachta? J. Bagińskiemu dyskutant zasugerował zbadanie podejmowanych przez napływową szlachtę polską prób narzucenia chłopom warmińskim warunków i zwyczajów znanych na terenie reszty kraju. Wracając do sprawy cezury w historii Warmii J. Jasiński zaproponował 3 zasadnicze okresy: do 1456 lub 1466; do 1772; do 1945. W ramach trzeciego okresu widziałby 4 podokresy: 1772—1806; 1807—1870; 1871—1918 i 1919—1945. Jeżeli chodzi o cezurę roku 1870 — to uzasadnia ją wejściem Warmii wraz z całymi Prusami do nowego państwa czyli Cesarstwa Niemieckiego. Rzutowało to i na zmiany formalno-ustrojowe, np. wybierano wówczas posłów i do Reichstagu, który miał większe znaczenie niż Landtag. Kontrybucje wojenne z Francji oddziaływały pomyślnie na rozwój gospodarczy całych Prus Wschodnich, łącznie z Warmią. Po 1870 r. nastąpił bardzo ważny proces społeczny — emigracja na Zachód. Wreszcie początek kulturkampfu — miał, właśnie na Warmii, duże znaczenie. Natomiast uwłaszczenie na Warmii zakończyło się już ok. 1820 r., a spłaty trwały aż do lat sześćdziesiątych tego wieku czyli Wiosna Ludów nie stanowiła tu żadnego przełomu. Mówca zgodził się z koniecznością przedstawienia dziejów Warmii w szerokim kontekście historii powszechnej,

J. Powierski odpowiadając na pytanie J. Jasińskiego stwierdził, iż kwestia istnienia na Warmii pogaństwa w w. XV i XVI nie została do końca wyjaśniona. Poruszył też sprawę końcowej cezury warmińskiego średniowiecza — nie był w stanie dać jednoznacznej odpowiedzi, czy winien być to r. 1454 czy 1466.

Mgr Danuta Bogdan (Olsztyn) stwierdziła, iż obraz stanu badań przedstawiony przez A. Szorca jest zbyt optymistyczny. W rzeczywistości występuje jeszcze wiele luk, m.in. w badaniach nad społeczeństwem. Należy wyjaśnić przyczyny słabości stanu szlacheckiego, czy była nią np. silna władza biskupia. Nie ma też wykazów urzędników, ich stanowisk i kompetencji, co utrudnia praktycznie każdą pracę. Dyskutantka proponuje traktować Warmię jako soczewkę, w której skupiały się wszystkie ważne problemy, występujące zarówno w Prusach Książęcych, jak i Królewskich.

Mgr Józef Włodarski (Pasłęk) poinformował o prowadzonych przez siebie badaniach nad dziejami warmińskich miast, zwrócił też uwagę na to, że Warmia była w XV w. jedną z najbogatszych części kraju, akumulacja mieszczańskiego kapitału pchnęła szybko kraj w epokę baroku, zaś po 1660 r. nastąpił podział na bogatą północ i ubogie południe.